

Sansumné Molnár Judit¹

A KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁS LEHETŐSÉGE A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN TANULÓK TERVEIBEN

BEVEZETÉS

A nemzetközi vándorlás és az ehhez kapcsolódó külföldi munkavállalás kérdésköre nagyon nagy nemzetközi és hazai irodalommal rendelkezik. Nem véletlen, hiszen a téma jelentősége kimagasló. Érintettjeinek köre szerteágazó, így összetett feladatot jelent a kutatók számára, hiszen ugyanazt a folyamatot mindig több szempontból is vizsgálni kell, hogyan hat magára az egyénre, ill. a vonatkozó csoportra a változás; mit jelent a befogadó ország társadalmi számára, valamint milyen következményekre számíthatnak a kibocsájtó helyek és azok társadalmi, gazdasági a kivándorlás kapcsán. Ráadásul a vizsgálatok során az is kiderül, hogy egyáltalán nem egyöntetű a kép, azaz nem jelenthetjük ki, hogy pl. a nemzetközi vándorlás célországai csak nyerne a jelenséggel, az elvándorlás helyeit pedig csak kár éri, vagy fordítva, és maguk a migrációban résztvevők sem mindig nyertesei vagy vesztesei ennek a dolognak. Korábbi kutatásainkban már foglalkoztunk magának a folyamatnak a vizsgálatával és annak bonyolultságának bemutatásával (Molnár, J. 2010.). A migráció vizsgálatánál minden egyes esetet külön kell tanulmányoznunk aszerint, hogy kik és milyen jellemzőkkel vettek részt a vándorlásban, mely időpontban és honnan érkeztek és hová mentek, hol tudtak letelepedni. Ennek megfelelően fog alakulni az, hogy a vándorlás egyes szereplői, elemei a folyamat során előnyökre, javakra vagy esetleg éppen ellenkezőleg, hátrányokra tesznek majd szert, valamint ezek alapján dől az is el, hogy a migrációban résztvevő egyén visszatér-e eredeti hazájába vagy végleg elhagyja azt. (Ide természetesen magának az egyénnek a szándékai is beletartoznak, tehát az ő esetleges sikeres beilleszkedése ellenére is dönthet úgy, hogy visszatér szülőhazájába, ill. kudarc esetén is dönthet –akár kényszerből is– a maradás mellett.) A kutatók számára a kérdés az, hogy tudjuk-e ezeket a folyamatokat előre jelezni, befolyásolni, szabályozni, és ha megtörténik, akkor elő tudjuk-e segíteni a bevándorlók integrációját.

Jelen munka egy adott csoportot vesz vizsgálat alá, mégpedig a mai magyar felsőoktatásban tanulókat. A dolgozat az alábbi kérdésekre keresi a választ: 1) van-e földrajzi sajátossága annak, hogy kik gondolkoznak hazájuk elhagyásában; 2) mely szakokról, mely intézményekből kívánnak inkább más országban szerencsét próbálni diploma szerzés után; 3) milyen attitűdbeli különbségeket tudunk felmutatni az itthon maradni szándékozók és az elvándorolni készülnők között; 4) a nyelvtudás megléte vagy hiánya befolyásolja-e ezt a kérdést; 5) mely országok a legvonzóbbak a hallgatók körében. Ezek alapján, összességében melyek azok a tényezők, amelyek a legfontosabb elemként szerepelnek annak a döntésnek a meghozatalában, hogy valaki arra az elhatározásra jusson, hogy el kívánja ideiglenesen vagy véglegesen hagyni a hazáját? Mennyire játszanak szerepet a vándorlók sajátosságai a megfigyelt folyamatban?

A kutatás empirikus vizsgálaton alapszik. Kérdőíves felvételezés készült 2012 január-februárjában, melynek során 3720 hallgató válaszolt a Cseke Alexandra, a Miskolci Egyetem másodéves Geográfus Geoinformatikus MSc szakos tanulója által szerkesztett és kiosztott kérdőívekre. Az adatok SPSS és ArcMap szoftverek segítségével lettek feldolgozva.

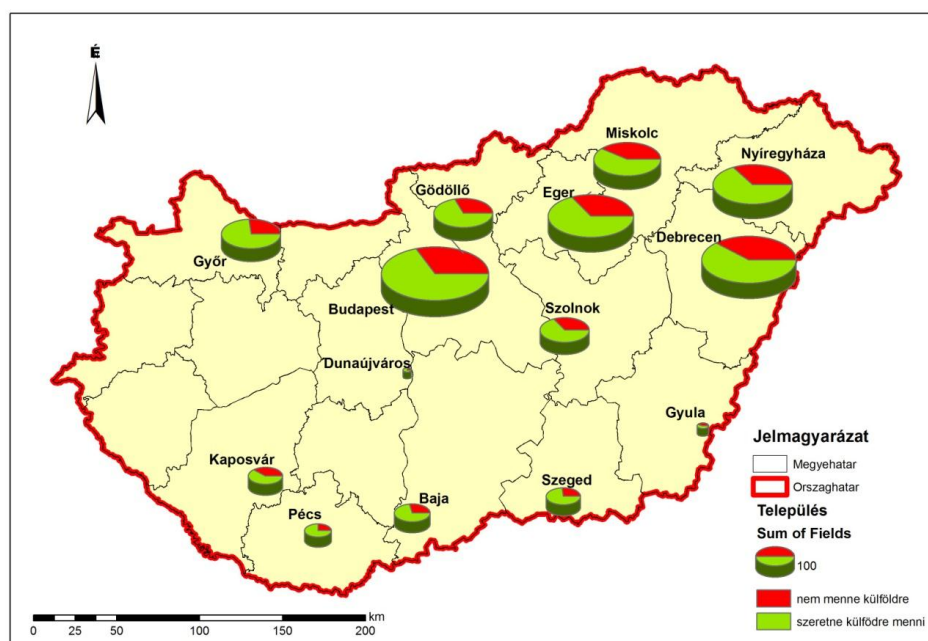
Amíg a nyugati szakirodalom figyelme a bevándorlás leírására (Portes, A. – Böröcz, J. 1989, Portes, A. – Zhou, M. 1993, Boyle, P. - Halfacree, K. - Robinson, V. 1998, Zelinsky,

¹ Miskolci Egyetem, Földrajz Intézet, Társadalomföldrajz Tanszék
e-mail: ecomojud@uni-miskolc.hu

W. - Lee, B. A. 1998, Daniels, R. 2004, Castles, S.- Miller, M. J. 2009, Scheffer, P. 2011, és mások) és az általa kiváltott társadalmi és gazdasági konfliktusokra (Hardwick, S. W. 1993, Portes, A. –Rumbaut, R. G. 2001, Hardwick, S. W. 2008, Berry, J. W. 2011, és mások), valamint az egyes bevándorló csoportok jellemzőinek vizsgálatára irányul (Oppenheimer, R. 1985, Hardwick, S. W. 1993, Martinez, 1994, Skop, E. H. 2001, Martin, P. 2002, Haines, D. W. 2002, Kishinevsky, V. 2004, Kopnina, H. 2005, Alba, R. 2006, Woltman K, - Newbolt, K. B. 2009, Robila, M. 2010, és mások), addig minket, magyarokat sokkal kisebb mértékben érint a külföldi állampolgárok bevándorlása (Rédei, M. 1998, Sik, E. 1999. Ekéné Zamárdi, I. 2002, Rédei, M. – Kincses, Á. 2008, Illés, S. 2008, 2009, Langerné Rédei, M. – Illés, S. – Karácsonyi, D. – Kincses, Á. 2011, és mások), ráadásul jelentékeny részüket alkotják a magyar anyanyelvű külföldiek Magyarországra történő migrációja. Azonban körülbelül 2007-2008 óta egyre jelentősebb mértékű a hazánkban kirajzó külföldön munkavállalók száma. Ez a dolgozat nem igyekszik arra a kérdésre válaszolni, hogy vajon ez a mozgás milyen mértékű, illetve rövid vagy hosszú távú, esetleg végleges elvándorlásról van-e szó; inkább azt vizsgálja, hogy mi motiválja ezt a csoportot, a diplomás fiatalokat, abban, hogy elhagyják az országot és milyen mértékű lehet ez a szelektív elvándorlás. Éppen ez utóbbi jellemzője miatt került a vizsgálatunkban központi helyre ez a vándorlási csoport, hiszen abban az esetben, amikor a migráció nagymértékben érinti a képzett munkaerőt, akár súlyos problémákat is okozhatnak a kibocsájtó ország számára az ezzel járó következmények.

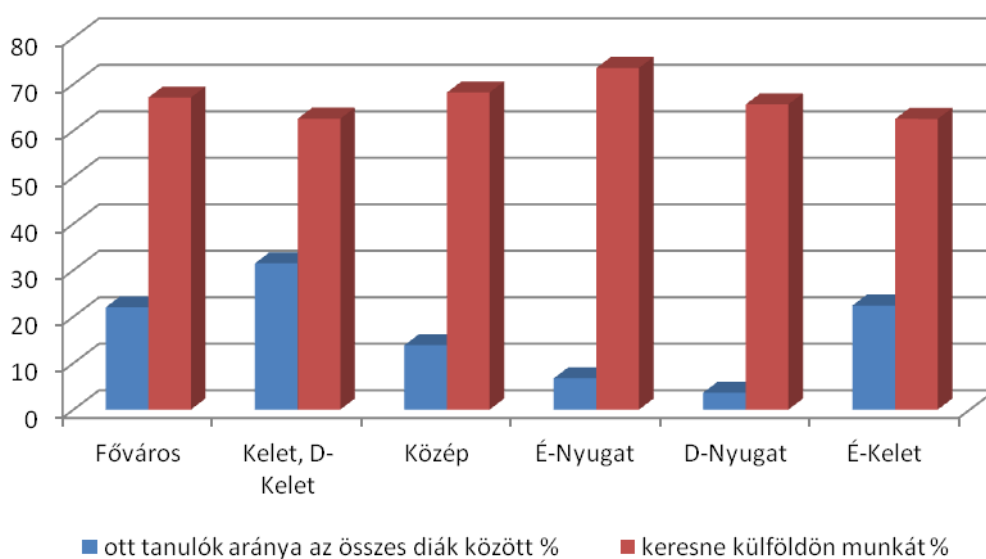
A MAGYAR DIÁKOK KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁSI HAJLANDÓSÁGA

Az első vizsgálati szempontunk az volt, hogy *van-e valamilyen földrajzi sajátossága* annak, hogy mely egyetemeken tanuló diákok szeretnék elhagyni az országot a diplomájuk megszerzését követően. Az ország 29 intézményéből sikerült adatokat gyűjtenünk, de jelentősebb számú kérdőív (50-nél több) csak 12 egyetemről/főiskoláról érkezett. Az első ábrán láthatjuk, hogy melyek azok a városok, ahol ezeknek az iskoláknak a székhelyei vannak, a torta nagysága jelenti az adott helyről beérkezett elemszámot, a zöld színű cikk mutatja, hogy a megkérdezettek közül hányan gondolkodnak külföldi munkavállaláson, a piros pedig azt, hogy végzés után hányan tervezik, hogy itthon keresnek munkát (1. ábra).

1. ábra A megkérdezettek iskoláinak székhelyei és a válaszadók száma, valamint külföldi munkavállalási hajlandósága

Láthatjuk, hogy nagyon nagy különbségek nincsenek térbeli eloszlás szerint, hogy hányan szeretnének külföldre dolgozni menni, szinte mindenhol egyformán magas aránnyal 60-70%-kal képviseltetik magukat azok, akik az elvándorlásra gondolkoznak (az ábrán Győr képviseli a Nyugat-Magyarországi Egyetemet, amelynek három székhelye van: Győr, Sopron és Szombathely). Ezután körzeteket alakítottunk ki, amelyek nem azonosak a regionális besorolással, inkább szolgálják az attribútumok számának oly módon való csökkentését, hogy a földrajzi elhelyezkedést alapul véve, az országrész gazdasági helyzetére is tekintettel, igyekeztünk csoportokat létrehozni. Majd e szerint vizsgáltuk meg a külföldi munkavállalási hajlandóságot. Látható, hogy nagy különbségek nem tapasztalhatók az egyes területek között abban a tekintetben, hogy milyen arányú lehet az ott végzős diákok elvándorlása (2. ábra).

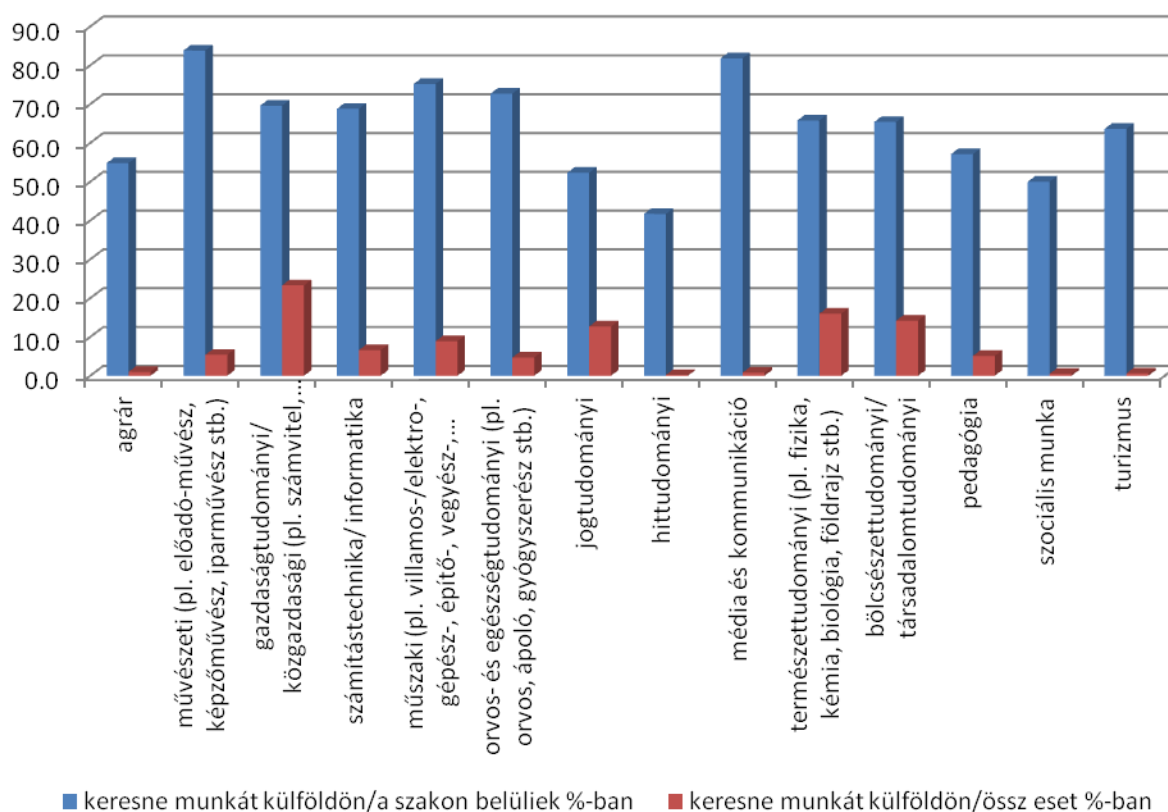
2. ábra A külföldi munkavállaláson gondolkodók aránya a megkérdezettek körében a felsőfokú oktatási intézmények különböző földrajzi tércsoportba sorolása alapján

A Kelet, D- Keleti csoportba soroltuk az iskolákat Nyíregyházáról, Debrecenből, Gyuláról és Szegedről; A Közép kategóriájába kerültek az intézmények: Gödöllőről, Szolnokról, Kecskemétről (2 fő), Dunaújvárosból és Bajáról; az É- Nyugatiba a Nyugat_Magyarországi Egyetem; a D- Nyugatiba a Pécsi Tudományegyetem és a kaposvári intézmény tartozik, az É-Keleti csoportba pedig a gyöngyösi és az egrői főiskola, valamint a Miskolci Egyetem karai tartoznak. Itt is látható, hogy nagy különbségeket nem találunk a külföldi munkavállalás hajlandóságában a különböző csoportba sorolt intézmények hallgatói között, egy nagyon picivel vezet az É- Nyugati térség.

A tervezett kint tartózkodás időpontjáról az alábbiakat lehet elmondani: a megkérdezettek 25 %-a nem tudja, hogy mennyi időre menne el; 3-3,5 %-uk vagy csak pár hónapra szeretne kimenni, vagy csak annyi időre, ameddig a munkaszerződése tart; 8,5%-uk legalább egy évre, míg 21,5%-uk legfeljebb 3-5 évre, 17,6%-uk akár 10 évre is, és 21%-uk örökre hagyná el az országot! A földrajzi megoszlásban itt sincs különösebben nagy eltérés, de azok között, akik örökre mennének el az É- Keleti csoport hallgatói vezetnek, míg a D- Nyugati csoportból jóval kevesebben választanák az ország végleges elhagyását.

Összefoglalóan az első kérdésre a válasz az, hogy nincs jelentősebb térbeli különbség az egyes városokban tanulók külföldi munkavállalási hajlandóságában. Mindenhol nagyon magas arányban gondolkoznak az ország elhagyásában (60% felett) és sajnos az átlagos tervezett kint tartózkodási idő a becslések alapján 14 év felett van!

A következőkben arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon *van-e olyan szak, ahonnan többen szeretnék elmenni*, illetve mely szakterületről kíváncsiak kevésbé külföldre. A 3. ábra jól mutatja, hogy a különböző szakokon tanulók többsége függetlenül attól, hogy milyen irányultságú, gondolkozik a külföldi munkavállaláson. Néhány szak esetében valamivel kisebb arányban, mint a többieknél láthatjuk, így a hittudományi szakok esetében a kivándorlók aránya „csak” 40%. Alacsonyabb még a jogtudományi, a szociális munkás és az agrár képzéseken résztvevők között, de ezeken is 50% körüli az arányuk az elmenőknek. A legmagasabb a művészi és a média-kommunikáció szakon hallgatók körében (80%), de szintén magas a műszaki, az orvostudományi, a gazdaságtudományi és az informatika területén hallgatók körében is a külföldi munkavállalási kedv.

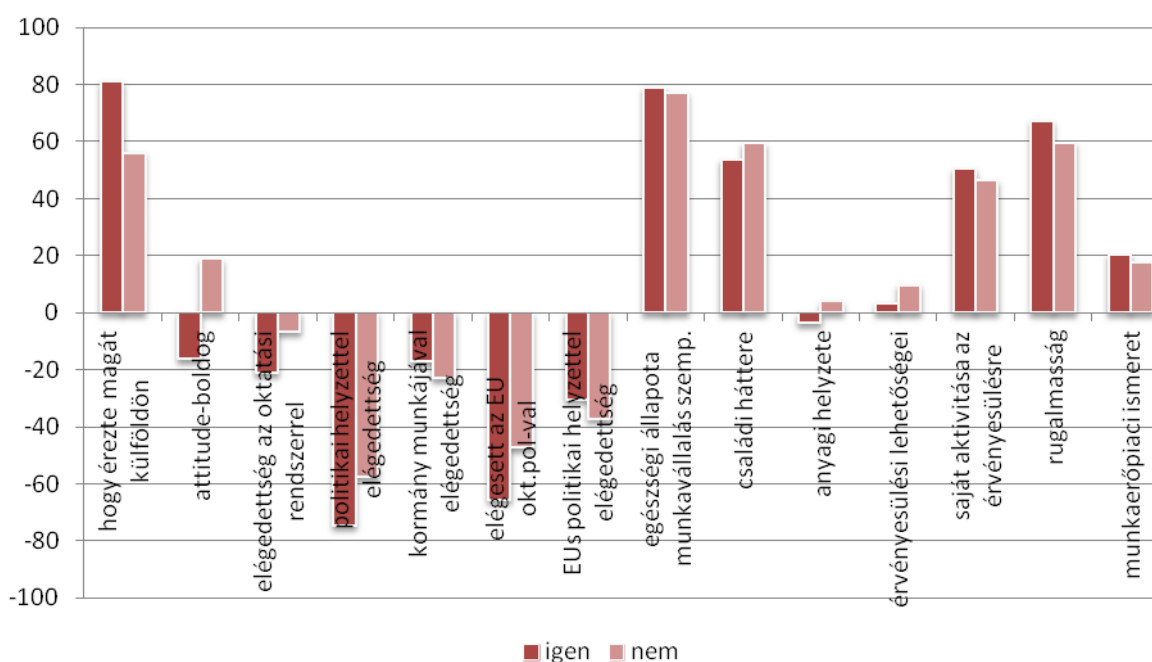
3. ábra A külföldi munkavállaláson gondolkodók aránya az egyes szakon hallgatók százalékában

Amint láthattuk, sajnos hosszú időtartamú ez a külföldi munkavállalási szándék, tehát nyugodtan beszélhetünk kivándorlásról. A szakokat illetően is magas az átlagos kint tartózkodási időtartam, átlagosan 15 év, de kiugró az informatikát hallgatók körében, ahol a számítások 20 évet mutattak. A legkevesebb volt az érték a szociális munkások körében, ahol az átlag 8,5 évre jött ki.

Az a tény, hogy a képzett diplomások ilyen nagy arányban és ennyire hosszú időre (sokszor véglegesen is) szeretnék az országot elhagyni mindenképpen elgondolkodtató. Gyakorlatilag minden szakterületről nagyarányú az elvándorlási szándék, ami súlyos problémák elé fogja

állítani az országot. Az egészségügyben dolgozóink elvándorlása már napjainkban is komoly gondokat jelent, ami úgy tűnik, a jövőben sem ígér kedvezőbb helyzetet.

Amikor az elvándorlást vizsgáljuk, akkor a kibocsájtó ország felől nézve a folyamatot, fontos annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy vajon miért indul el egy országból egy nagyobb kiáramlási hullám. Tudjuk azt, hogy egy ország gazdasági elmaradottsága nem feltétlenül jelenti azt, hogy onnan nagyarányú elvándorlás fog elindulni (Boyle, P. - Halfacree, K. - Robinson, V. 1998, Portes, A. –Rumbaut, R. G. 2001, Castles, S.- Miller, M. J. 2009). Jól ismert, hogy a nemzetközi migráció egyik fontos alkotóeleme maga a *vándorló* és az *Ő sajátosságai* is nagymértékben hozzájárulhatnak a vándorlás létrejöttében (Portes, A. – Böröcz, J. 1989, Portes, A. – Zhou, M. 1993). *Milyen különbségeket tapasztalhatunk a maradók és az elvándorolni készüők attitűdjeiben?* 14 változót vizsgálva a következőket tapasztaltuk (4. ábra). Kimagasló attitűdbeli különbséget nem igazán láthattunk a két csoport között. Az igaz, hogy pl. a kivándorolni készüők egyértelműen inkább boldogtalanok, míg a maradók, ha kismértékben is, de boldogoknak érzik magukat. Az anyagi helyzet esetében is hasonlóképpen, bár nagyon alacsony értékekkel, de az elmenők inkább kedvezőtlen, míg a maradók inkább kedvező helyzetben vannak. Az is látható, hogy a kivándorolni készüők között, azok, akik már voltak külföldön valamilyen tanulmányi ösztöndíjjal, jobban érezték magukat, mint azok, akik nem gondolkoznak külföldi munkavállaláson.

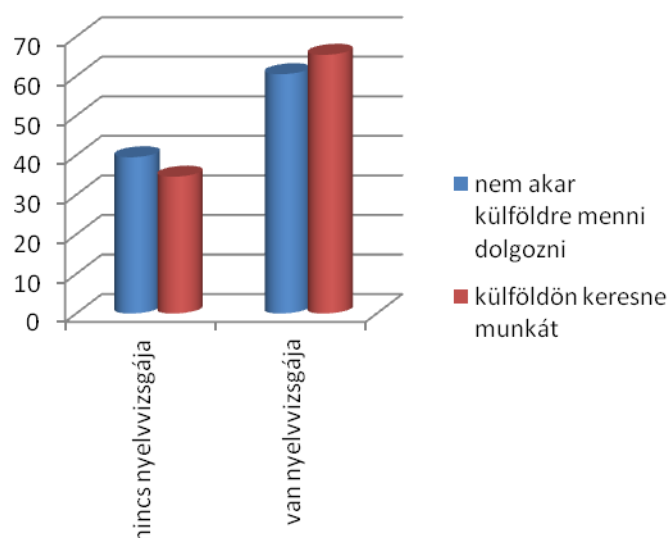
4. ábra A külföldi munkavállaláson gondolkodók (igen) és az azt elutasítók (nem) közötti attitűdbeli különbségek a megkérdezettek válaszai alapján (az index skálaértéke -100 – 100, ahol -100 = a legnegatívabb értéket, 100 pedig a legerősebb pozitív értéket mutatja az egyes változók esetében)

Érdeemes arra is odafigyelnünk, hogy az oktatási rendszerrel, az ország kormányával és politikai helyzetével mindkét csoport elégedetlen, sőt a kormánnyal a maradók még egy kicsit elégedetlenebbek is, mint az országot elhagyni készüők. Ugyanígy elégedetlenség az EU oktatási politikájával és az EU politikájával is, ez utóbbival ismét a maradók az elégedetlenebbek, ha nem is sokkal nagyobb mértékben, mint az elmenni készüők. Viszonylag jónak értékelték a saját egészségügyi állapotukat a munkavállalás szempontjából,

rugalmasnak és aktívnak tartják mindkét csoportbeliek magukat. A munkaerő-piaci helyzetről való ismeretüket éppen hogy csak jónak tartják. Az érvényesülési helyzet terén habár egyik csoport sem pesszimista, de nem is igazán optimisták, ám kicsit kedvezőbben látják a helyzetüket a maradók.

Valójában nagyon nagy különbséget nem tapasztalunk a két csoport attitűdje között. A kivándorlásra gondolkodóknak olyan nagy az aránya a felsőoktatásban tanulók körében, hogy gyakorlatilag mindenkit érinthet. Az eredmények arra utalnak, hogy egy olyan általánosan kedvezőtlen helyzet alakult ki az országban, ahol a fiatalok jövőképe nagyon zord, a kiutat ebből sokan az ország elhagyásában látják.

Az idegen nyelv ismerete nagyon fontos a kivándorlók körében. A magyar felsőoktatásban legalább egy nyelvvizsga kötelező ahhoz, hogy valaki diplomát kaphasson. Ezért is viszonylag magas a nyelvvizsgával rendelkezők aránya a diákok körében (63,7%). Kíváncsiak voltunk arra is, hogy vajon a külföldi munkavállaláson gondolkodók körében nagyobb-e a nyelvismeret. Ugyanúgy, ahogy a többi változó vizsgálatánál is, itt is azt tapasztaltuk, hogy ugyan nagyon kis mértékben elmondhatjuk azt, hogy azok körében, akik végzés után külföldre szeretnének menni szerencsét próbálni, többen rendelkeznek nyelvvizsgával, de a különbség nem nevezhető jelentősnek a maradók és az elmenni készülő között (5. ábra).

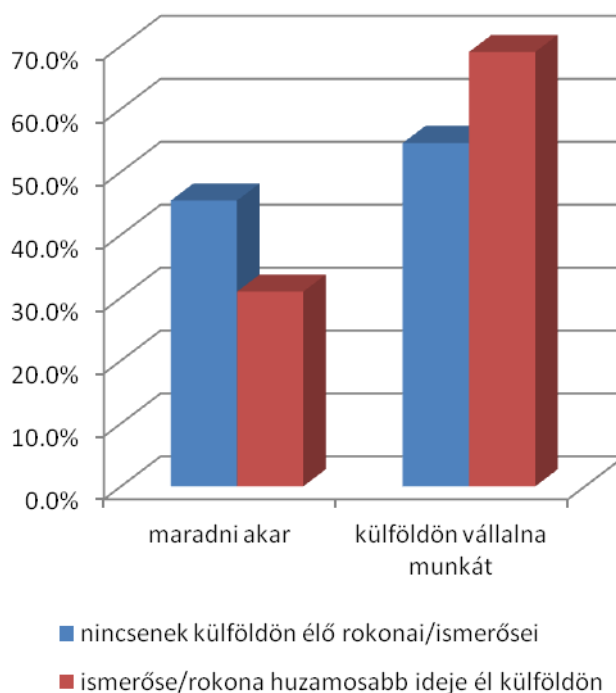
5. ábra A nyelvvizsgával rendelkezők és a kivándorlásra gondolkodók közötti kapcsolat a megkérdezettek körében

A nyelvismeret még magasabb mutatókat eredményezett: angolul a megkérdezettek 85%-a tud valamilyen szinten (alap, közép, ill. felsőfokon). Azok között, akik külföldre mennének végzés után dolgozni ez az arány 90%, a Magyarországon szándékozni maradók körében pedig 80%. A második legjobban ismert nyelv a német, a megkérdezettek 50%-a beszéli magasabb vagy gyengébb szinten.

Amint látni fogjuk, a nyelvtudásnak nem igazán abban van szerepe, hogy valakit arra ösztönözzön, hogy külföldre menjen (illetve annak hiánya arra, hogy maradjon itthon), hanem inkább a célország kiválasztásában lesz meghatározó jelentősége.

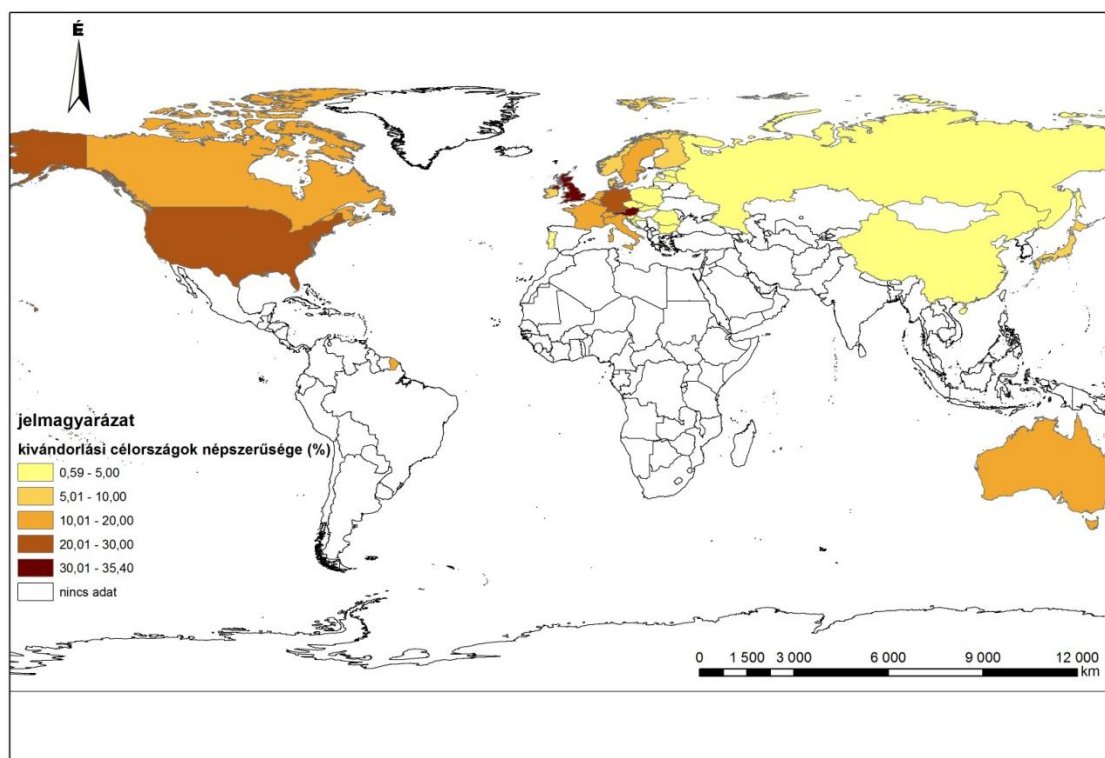
Ezen túlmenően megnéztük még a nemek arányában, a láncmigrációt sejtető, a huzamosabb ideje külföldön élő rokonok, ismerősök vonatkozásaiban és a tanulmányait külföldön folytatni kívánók körében is a kivándorlási hajlandóságot. A megkérdezettek esetében a

nemek között nincs jelentős eltérés a tekintetben, hogy ki akar itthon maradni és ki tervezi a külföldi munkavállalást. Egy nagyon kis mértékben a férfiak körében nagyobb ez a hajlandóság (68,1%, mint a megkérdezett nők esetében (63,6%). Ahogy több kutató is leírja a kivándorlások kapcsán a láncmigrációt (pl. Portes, A. – Rumbaut, R. G. 2006.), mint jellemző formát, a diákok esetében is érzékelhető a már külföldön élő rokonok, ismerősök, barátok jelentősége az itthon maradók „elcsábításában”, de nem drasztikus mértékben. 14,5%-os a különbség azok javára, akiknek élnek rokonaik, ismerőseik külföldön és ki szeretnének maguk is menni szerencsét próbálni (6. ábra). Az viszont mindenképpen elmondható, hogy azok, akik külföldön tervezik folytatni tanulmányaikat, tudatosan készülnek arra, hogy azután valahol külföldön keressenek maguknak állást (a külföldön szándékozni tanulók közel 94%-a külföldön is kíván maradni végzés után).

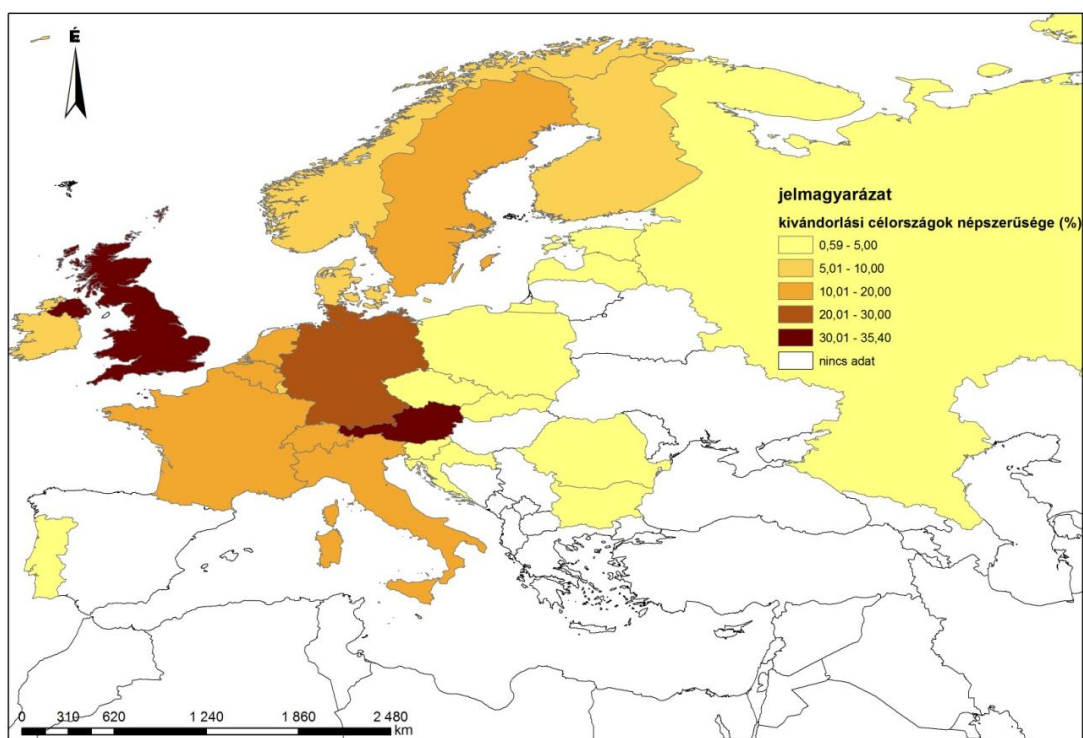
6. ábra A külföldi munkavállalás a külföldön élő rokoni, baráti kör megléte tükrében

Végül meg szeretnénk volna tudni, hogy melyek azok a *célországok*, ahol a diákok munkát szeretnének keresni és sok esetben több évet el szeretnének tölteni és sokan le is kívánnak telepedni (7. ábra).

7. ábra A külföldi munkavállalás célországai a megkérdezettek körében

Az ábrán látható, hogy a hagyományosan bevándorló országok is népszerűek még most a XXI. sz. elején is, mint pl. az Egyesült Államok, Kanada vagy Ausztrália, de a leginkább vonzóak a földrajzilag közelebb fekvő angol és német nyelvterületek, mint az Egyesült Királyság, Ausztria, Németország, (Írország valószínű a válság óta szinte teljesen elvesztette a vonzását) (8. ábra).

8. ábra A külföldi munkavállalás európai célországai a megkérdezettek körében

ÖSSZEGRZÉS

A megkérdezett, 3720 felsőoktatásban tanuló diáknak 65,2%-a tervezi, hogy végzés után külföldön szeretne munkát vállalni. Többségük hosszabb időt kíván külföldön tölteni (a külföldre készülők 39,2%-a az, aki 3-5 évre vagy akár 10 évre menne el) és 21,1%-uk véglegesen szeretné elhagyni az országot. Érdemes elgondolkodni önmagában is ezeken a számokon. Annak ismeretében, hogy Magyarország népességének korszerkezete egyre inkább elöregedő képet mutat, azaz egyre kevesebb arányban vannak jelen a fiatalok, igazán aggasztó ez a helyzetkép. Az csak rontja mindezt, hogy szinte nincs is különösebb jellemzője a kivándorolni készülőknak, sem földrajzilag, sem a nemek arányát tekintve, sem nyelvtudásukban, sem attitűdjeikben nem különböznek jellemzően azoktól, akik nem gondolkoznak még az elvándorlason. Általánosan jellemző, hogy nincsenek jó véleménnyel a mai magyarországi gazdasági és politikai helyzetről, nem látnak érvényesülésükhöz lehetőséget és jövőt Magyarországon. Annak ellenére, hogy globális gazdasági válságról kell beszélnünk, mégis elgondolkodtató ez az állapot, és felveti azt a kérdést, hogy vajon mit tehetünk azért, hogy ezt, az ország számára nagyon kedvezőtlen, folyamatot sikerüljön megállítani. Minél hamarabb történik ennek érdekében valami –nem csupán adminisztratív lépés- annál kisebb veszteségeket könyvelhetünk majd el a jelenünkben és a jövőnkben is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBA, R. 2006: Mexican Americans and the American Dream. (in) Perspectives on Politics, Vol. 4, No. 2 pp. 289-296.
- BERRY, J. W. 2011: Immigrant Acculturation. Psychological and Social Adaptation. (in) ed. Azzi, A.E, Chrysochoou, X, Klandermans, B, Simon, B: Identity and Participation in Culturally Diverse Societies. A Multidisciplinary Perspective. Wiley-Blackwell 2011, 383p.
- BOYLE, P. - HALFACREE, K. - ROBINSON, V. 1998: Exploring Contemporary Migration. Longman, p. 282
- CASTLES, S.- MILLER, M. J. 2009: The Age of migration. International Population Movements in the Modern World. Fourth Edition, The Guilford Press New York London, 369 p.
- DANIELS, R. 2004: Guarding the Golden Door. American immigration policy and immigrants since 1882. Hill and Wang. New York, 328 p.
- EKÉNÉ ZAMÁRDI, I. 2002: International Migration in Central Europe. In: Borders and Cross-Border Cooperation in the Central European Transformations Countries (ed.) Süli-Zakar, I. Debrecen. pp. 291-299.
- HAINES, D. W. 2002: Binding the Generations: Household Formation Patterns among Vietnamese Refugees. (in) International Migration Review, Vol. 36. No. 4. pp. 1194-1217
- HARDWICK, S. W. (1993), Russian Refuge: religion, Migration, and Settlement on the North American Pacific Rim. Chicago: University of Chicago Press, 237 p.
- HARDWICK, S. W. 2008: "Slavic Dreams: Post-Soviet Refugee Identity and Adaptation in Portland, Oregon" (in) Immigrants Outside Megalopolis: Ethnic Transformation in the Heartland. R. C. Jones, ed. London: Lexington Books, pp. 25-42.
- ILLÉS, S. 2008: Indirect estimation on the types of international elderly migration in Hungary. (in) Romanian Review on Political Geography Vol 8. No 1. pp.55-63
- ILLÉS, S. 2009. Magyarország munkaerővonzása. In: Magyarország vonzásában. KSH NKI Kutatási jelentések, 85. Budapest, p. 216.
- KISHINEVSKY, V. 2004: Russian Immigrants in the United States. Adapting to American Culture. LFB Scholarly Publishing LLC New York. 259 p.

- KOPNINA, H. 2005: East to West Migration. Russian Migrants in Western Europe. Research in Migration and Ethnic Relations Series. Ashgate 2005, p. 243.
- LANGERNÉ RÉDEI, M. – ILLÉS, S. – KARÁCSONYI, D. – KINCSES, Á. 2011: Ukrán Állampolgárok Magyarországon. Európai Integrációs Alap, Printpix Nyomda, p. 237.
- MARTIN, P. 2002: Mexican Workers and U.S. Agriculture: The Revolving Door. *International Migration Review*, Vol. 36. No. 4. pp. 1124-1142.
- MARTINEZ, O. J. 1994: *Border People* – The University of Arizona Press Tucson & London, 352 p.
- MOLNÁR J. 2010: Az integrációs folyamat modellje és a volt Szovjetunió területéről érkező bevándorlók Washington Államban. V. Magyar Földrajzi Konferencia, Pécs, november 4-6. (megjelenés alatt)
- OPPENHEIMER, R. 1985: Acculturation or Assimilation: Mexican Immigrants in Kansas, 1900 to World War II (in) *The Western Historical Quarterly*, Vol. 16, No. 4 pp. 429-448
- PORTES, A. – BÖRÖCZ, J. 1989: Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. (in) *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3, Special Silver Anniversary Issue: International Migration an Assessment for the 90's (Autumn, 1989), pp. 606-630
- PORTES, A. – ZHOU, M. 1993: The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. (in) *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 530, *Interminority Affairs in the U. S.: Pluralism at the Crossroads* (Nov., 1993), pp. 74-96
- PORTES, A. – RUMBAUT, R. G. 2001: *Legacies. The Story of the Immigrant Second Generation*. University of California Press. p.406
- PORTES, A. – RUMBAUT, R. G. 2006: *Immigrant America* (3rd edition). University of California Press. 300 p.
- RÉDEI, M. – KINCSES, Á. 2008: A szomszédból érkező migránsok hatása a hazai gazdasági és társadalmi különbségekre. *Közép Európai Közlemények, Geográfusok, regionalisták, és történészek tudományos szemléje*. 1. évf. 1. szám. pp. 3-17.
- RÉDEI, M. 1998: A tők, az áru és a munkaerő áramlása. In: *Migráció II*. KSH, Budapest, pp. 71-83.
- ROBILA, M. 2010: *Eastern European Immigrant Families*. Routledge, Taylor & Francis 182p.
- SCHEFFER, P. 2011: *Immigrant Nations*. Polity Press, Cambridge. p.389.
- SIK, E. 1999: Migrációs potenciál a mai Magyarországon. In: *A munkaerő migrációja és az Európai Unió*. Európai Tükör, 61 szám. pp. 93-118.
- SKOP, E. H. 2001: Race and Place in the Adaptation of Mariel Exiles. (in) *International Migration Review*, Vol. 35, No. 2. pp 449-471
- WOLTMAN, K. – NEWBOLD, K. B. 2009: Of Flights and Flotillas: Assimilation and Race in the Cuban Diaspora. (in) *The Professional Geographer*, 61:1, pp. 70-86
- ZELINSKY, W. - LEE, B. A. 1998: Heterolocalism: An Alternative Model of the Sociospatial Behaviour of Immigrant Ethnic Communities. (in) *International Journal of Population Geography* 4. pp 281-298.